

I. ЛИСТОВЕ НА УНДОЛСКИ

АРХЕОГРАФСКИ И БИБЛИОГРАФСКИ СВЕДЕНИЯ ЗА РЪКОПИСА

Евангелие-апракос. Откъс от синаксарната част. Съдържа четения от Мт XIII. 24—30, 36—43 и Mr V. 24—34, с посочване на евангелските четения от 11 ноември до 14 декември (не за всички дни). М. 4°, 2 листа на пергамент. XI век.

Листовете на Ундолски се пазят в Ленинската държавна библиотека в Москва (ГБЛ, собр. Ундольского (ф. 310), № 961): Н. Б. Тихомиров. Каталог русских и славянских пергаменных рукописей XI—XII вв., хранящихся в Отделе рукописей Государственной библиотеки СССР им. В. И. Ленина, ч. 1 (XI в.). — Записки Отдела рукописей Госуд. библиотеки СССР им. В. И. Ленина, вып. 25, М., 1962, с. 148—149 и 159—165; А. Е. Викторov. Славяно-русские рукописи В. М. Ундольского, описанные самим составителем и бывшим владельцем собрания с № 1 по № 579. С приложением очерка собрания рукописей В. М. Ундольского в полном составе (составленного А. Викторовым). М., 1870, разд. I, № 9, с. 5. В „Предварительный список славяно-русских рукописей XI—XIV вв., хранящихся в СССР“ Листовете на Ундолски са включени под № 18.

Издания: И. И. Срезневский. Древние славянские памятники юсового письма. С описанием их и с замечаниями об особенностях их правописания и языка. СПб., 1868, с. 3, 43—44, с. 194—196 (издание на текста); Е. Ф. Карский. Листки Ундольского. Отрывок кирилловского евангелия XI века. Фототипическое воспроизведение текста и исследование письма и языка. — Памятники старославянского языка, т. I, вып. 3-й, СПб., 1904; Н. М. Каринский. Хрестоматия по древнецерковнославянскому и русскому языкам, ч. I. СПб., 1904, с. 25—28, 2-ро изд. СПб., 1911.

Литература: В. Н. Щепкин, Листки Ундольского. — Сборник статей, посвященных Ф. Ф. Фортунатову. Варшава, 1902, с. 249—269, същото в РФВ, т. XLVIII; Вера Стојчевска-Антиќ, Листовите на В. М. Ундолски. — Сб., Кирил Солунски, 2 (Симпозиум 1100-годишнина од смртта на Кирил Солунски), Скопје, 1970, с. 389—403; палеография: В. В. Стасов. Славянский и восточный орнамент по рукописям древнего и нового времени, вып. 1. СПб., 1884 (целият албум излиза в 1877), табл. 1, № № 2 и 3 (реџ. на Ф. И. Буслаев, ЖМНП, 1884, № 5, май, с. 54—104, на с. 71—72 е описан орнаментът на ЛУ); Е. Ф. Карский. Очерк славянской кирилловской палеографии. Из лекций, читанных в Варшавском университете. Варшава, 1901, с. 350—351

(същите снимки и в „Образцы славянского кирилловского письма с X по XVIII век“. Варшава, 1901, с. 4—5); П. А. Лавров. Югославянская палеография. Курс, читанный в С.-Петербургском Археологическом институте в 1903—1904 году. СПб., 1904, с. 34—36; П. А. Лавров. Палеографическое обозрение кирилловского письма. — Энциклопедия славянской филологии, вып. 4. 1. СПб., 1914 (заедно с вып. 4.2, 1915), с. 40—42, 26 и 29; също и: Альбом снимков с югославянских рукописей болгарского и сербского письма. — Энциклопедия славянской филологии, приложение к вып. 4.1, Пгр., 1916, № 4; Е. Ф. Карский. Славянская кирилловская палеография. Л., 1928, с. 329—330, 369; Т. Б. Ухова. Миниатюры, орнамент и гравюры в собрании В. М. Ундольского. Каталог. — Записки Отдела рукописей Госуд. библиотеки СССР им. В. И. Ленина, вып. 18, М., 1956, № 184, с. 115.

Много пълно и прецизно описание на ЛУ с разглеждане на споровете около датировката и произхода на ръкописа дава Н. Б. Тихомиров. Цит. съч. По тези въпроси вж. още: В. Щепкин. Болонская псалтырь. СПб., 1906, с. 60—86; С. М. Кульбакин. Охридская рукопись апостола конца XII века. — Български старини, III, С., 1907, с. 41—59; К. Мирчев, Хр. Кодов. Евангелиски апостол. Старобългарски паметник от XI век. С., 1965, с. 163—201, особ. с. 188—191 и 190.

- 1а 1. въ понеѡ
- Мт XIII. 2. $\langle \overset{\wedge}{\times} \rangle$ еѡге ѡ ма гла р л —
- 24—30; 3. Ре гъ. прнтъчж снж. 24. подѡбено естъ
36. 4. црство нбсное. члвкоу съѡвѡшоу
5. доброе сѡма. на селѡ своемъ. 25. съпащемъ же
6. члвкомъ. прнде врагъ его н въсѡе плѡвелъ
7. по срѡдѡ пѡшеница н отнде. 26. егда же проѡа
8. бе трѡва. н плодъ сътвори. тогда н ѡвн са плѡ
9. велъ. 27. прншедъше же рабн гна рѡша емоу ѡ гн не
10. доброе ли сѡма съѡлъ еси на селѡ своемъ. Отъ
11. кждоу зѡвн иматъ плѡвелъ. 28. ѡнъ же рече нмъ. вѡ
12. гъ члвкъ то сътвори. Онн же рѡша хоцешн ли
13. да шедъше нзберемъ. 29. ѡнъ же рече нн еда како

14. ВЪСТРЪЗАЩЕ ПЛѢВЕЛЫ. ВЪСТРЪГНЕТЕ И СЪ НИМИ
15. ПЪШЕНИЦЪ. 30. ОСТАВНТЕ КОУПЪНО РАСТИ ДО ЖА
16. ТВЫ. И ВЪ ВРЕМА ЖАТВѢ РЕКЪ ЖАТЕЛЕМЪ. ШЕДЪ
17. ШЕ НЗБЕРѢТЕ ПРѢЖДЕ ПЛѢВЕЛЪ. И СВѢЖѢТЕ Ъ
18. ВЪ СНОПЫ. ЪКО СЪЖЕШИ. А ПЪШЕНИЦЪ СЪБЕРѢТЕ
19. ВЪ ЖИТЪНИЦЪ МОЖ. 36. И ПРИСТЪПЛЪШЕ ОУЧЕНИЦ[И]

16
Мт XIII.
36—43.

1. РЕША ЕМОУ ГИ СЪКАЖИ НАМЪ ПРИТЪЧЪ СИЖ. ПЛѢВЕ
2. ЛЪ СЕЛЪНИХЪ. 37. ѠВѢЩАВЪ ЖЕ ГЪ РЕЧЕ КЪ НИ
3. МЪ. ВЪСѢВЪЫ ДОБРЪЕ СЪМА СЪНЪ ЧЛѢЧЪСК
4. ЕСТЬ. 38. А СЕЛО ЕСТЬ ВЪСЪ МИРЪ. ДОБРО ЖЕ СЪМА СИ
5. СЪТЪ СЪНОВЕ ЦРСТВЕНЪ. А ПЛѢВЕАН СЪТЪ СЪНОВЕ И
6. ПРИЪЗНИИИ. 39. А ВРАГЪ ВЪСѢВЪЫ ЕСТЬ ДИВЕОЛЪ.
7. А ЖАТВА КОНЪЧНА ВѢКА ЕСТЬ. А ЖАТЕЛЕ АНГЛ
8. СЪТЪ. 40. ЪКОЖЕ ОУБО ПЛѢВЕАН СЪБНРАЖЪТЪ СЪ. И
9. ѠГНЕМЪ СЪЖИЪАЖЪТЪ СЪ. ТАКО БЪДЕТЪ ВЪ СЪ
10. НЪЧЕННЕ ВѢКА СЕГО. 41. ПОСЪЛЕТЪ ГЪ АНГЛЫ СВО.
11. И СЪБЕРЪТЪ Ѡ КОНЪЦЪ ЗЕМЛА ВЪСА СЪБЛАДЪНЫ.
12. И ТВОРАЩАА БЕЗАКОННЕ. 42. И ВЪВРЪГЪТЪ А ВЪ
13. ПЕЩЪ ѠГНЪНЪ. ТОУ БЪДЕ ПЛАЧЪ И СКРЪЖЕТЪ
14. ЗЪБОМЪ. 43. ТОДГА ПРАВЕДЪНИ ПРОСВѢТАТЪ СЪ Ъ
15. КО И СЪВЪЩЕ. ВЪ ЦРСТВЕ ОЦА МОЕГО. НИЪАН ОУ
16. ШИ СЪВЪЩАТИ ДА СЪВЪЩИТЪ: .:
17. МЪ : ТО : ДИ : СТАГО МИНЫ ИЖЕ СЪ НИМЪ : И : ЕИ :
18. СЕПТАБРЪ : МЪ : ТО : ГИ : ОУСПЕННЕ СТАГО

IIa

1. ѠВА ЗЛАТООУСТАГО :. И : В : СЕПТАБРЪ :. НЕ
2. МЪ : ТО : ДИ : СТА АПЛА ФИЛИПА :. И : ВЪ СРЪ : СЪВА

3. мѣ · то · еї · стѣхъ исповѣдникъ. гюрна са
4. монѣ и авнеа · н · а · августъ · ÷
5. мѣ · то · зї стаго апла ма · н: сж: е: ѿ ма · ÷
6. мѣ · то · зї · стаго глнгорнѣ чюдотворца: н:
7. · а: сего мѣ: мѣ · то · нї · стаго платона и ром
8. на: н: си заповѣдаѣ вамъ · —
9. мѣ · то: к · стѣхъ оцъ максимѣна: н: еї:
10. септаврѣ · мѣ · то: ка: възнесенне стѣ бца
11. · н: н: септаврѣ: — мѣ: ке: стомоу оцоу на
12. шемоу клнменѣтоу: — н: си заповѣдаѣ вам: —
13. мѣ · то: кз · стаго мка нѣкова персеѣнна ·
14. н: не: г: по пастѣ: мѣ: л: стаго апла андрѣ
15. · н: въ срѣ · стѣа не ·
16. мѣ · декаврѣ · а · днѣ · ста пррка · наоу
17. · н: въ вторни: з: не: ѿ полоу:
18. мѣ · то: д: стѣ мца варварѣ и оуленѣнна: ·
19. (⊗) евре · ѿ марѣ ·

- II 6
Mr V.
24—34.
1. Въ ма. 24. (послѣ)доваша коу нарѣдѣ многѣ. и оу҃гн
  2. тахѣ н. 25. и се жена етера въ точенне крѣвн.
  3. лѣтѣ двѣ на десате нмѣци. 26 и много постѣ
  4. давѣши. отѣ много врачѣ. нжданѣши сво
  5. е въсе. и ннеднноаже полѣза вебѣтѣ
  6. ши. нѣ паче въ горе възпадѣши. 27. слышавѣ
  7. ши в ісѣ. прншедѣши въ нарѣдѣ съзадн. прн
  8. коснѣ са рнзѣ его. 28. глаше бо ѣко аще прнкоснѣ
  9. са рнзѣ его спасена бѣдѣ. 29. и авне неакнѣ нсто

10. ЧЪННКЪ КРЪВЕ ЄА. Н РАЗОУМЪ ТЪЛОМЪ ЪКО НЦЪ
 11. ЛЪ Ѡ РАЗЪ. 30. АБНЕ ІСЪ ѠЩОУТН СНАЖ НШЪДЪШЖ І
 12. З НЕГО. Н ѠБРАЩЪ СА ВЪ НАРОДЪ ГЛАШЕ КТО ПРНК
 13. СНАЖ СА РНЗАХЪ МОНХЪ. 31. ГЛАХЖ ЖЕ ЕМОУ ОУЧЕНІ
 14. ЦН ЕГО. ВНАДНШН ЛН НАРѠДЪ ОУГНЪТАЖЦЪ ТА.
 15. Н ГЛѠШН КТО ПРНКОСНАЖ СА МЪНЪ. 32. Н ѠГЛАДАШЕ
 16. СА ВНАДЪТН. СЪТВОРЪШЖЖ СЕ. 33. ЖЕНА ЖЕ ОУБОВЪВЪ
 17. ШН СА. Н ТРЕПЕЩЖЦН ПРНПАДЕ. ВЪДЖЦН Є ВЪ
 18. ЕН ПРНДЕ КЪ НЕМОУ. Н РЕЧЕ ЕМОУ ВЪСЖ НСТННЖ.
 19. 34††††....Є ЕН ДЦН ВЪРА ТВОЪ СПЕЪТЪ ТА.

БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ ТЕКСТА

Заградените в кръгли скоби букви възпроизвеждат избледнели и не съвсем четливи места в ръкописа, а с кръст и точка се маркират букви, които не могат да се възстановят (в откъснато място или съвсем изтрити). Арабските цифри посочват съответния евангелски стих. Началните букви с орнамент (ІаЗ и ІІб1) и останалите неукрасени начални букви в набора са предадени по един и същ начин, като е спазена само разликата по отношение на обикновеното им начертание и размер на останалите букви в ръкописа. Буквата ъ, употребявана последователно в целия ръкопис, се предава с ъ. Іа 1. Тъй като в ръкописа наистина може да се прочете след н и єд, както отбелязва и Карски (оттук нататък — К.), не виждаме причина да не бъде включено в текста. 2. К. предполага, че буквата с числена стойност, която се забелязва под третата титла, е а. Н. Б. Тихомиров (вж. в библиографските сведения) на с. 165, заб. д) изказва съмнение в предположението на К., като изхожда от номерацията в Мариинското евангелие: предходният раздел (Мт XIII. 17) е отбелязан с кирилски букви като 135 гл. (л. 12 об.), а следващият — като 137 гл. (л. 13 об.). Оттук той заключава, че интересуващото ни място в ЛУ отговаря на 136 глава, т. е. заличената буква е с. Й. Курц също отбелязва, че това четене е по-вероятно, но привежда па-

ралел от Асеманиевото евангелие с 131 (126а 10).¹ 11. К. чете в края на реда *вр*, с част от долната дъга на *л* и над *в*. Според нас *л*, изнесено над реда, се вижда почти цялото, а след *р* е съмнително да има друга буква. Във всеки случай ние не можахме да я различим. 14. Само в *пльвкы* знакът *ы* е без съединителна черта (отбелязано категорично у Н. Б. Тихомиров, с. 165). 15. Точката след *пшннцж* е съвсем избеляла. 16. След *жатвы* точката също почти не се забелязва, но има интервал.

Іб 4. При *въсь мнръ* гънка в реда.

Па 2. В *стыа* знакът за йери също има съединителна черта. 8. В края на реда луличката почти не се вижда. 12. Луличката също е много избледняла. 18. *А* в края на реда и трите точки се различават слабо. 19. К. смята, че написаното под двете последни титли така силно е замазано със зелена боя, че не може да се разчете. Ние обаче се съгласяваме с мнението на Н. Б. Тихомиров, според който на *ръба* на разкъсаното място може да се различи част от *м*, а по-нататък, отгоре, още една титла, която К. не възпроизвежда (с. 165, забележките по изданието на К.). Логично е и неговото предположение, че тук е имало обозначаване на 49 глава (по Амоний), както в Остромировото евангелие (л. 243).

Іб 1. [*пслъ*] *доваша*, като нито над *ш*, нито над *л* има знак, а е напукан пергаментът. След *многъ освен* следи от точка има и съответен интервал до следващата буква. 18. В началото на реда пред *н* има място за още една буква, а след *н* — интервал. И на снимката може да се различи *є*, от което следва, че мястото гласи *вѣдѣши є[же]* (по погрешка на р. 17 *є* вм. *єже* / *бъ* *єн* — съгласно гр. *εἰδούσα δὲ ὑέουεν αὐτῆς*). В поправките на края на изданието си К. отбелязва, че по сведения на Ф. Ф. Фортунатов пред *н* *пнде* се е виждало още *єн*. Н. Б. Тихомиров с основание прави поправка, че *єн* е на мястото на *н*, а не пред него (с. 165, б). 19. К. допълва текста според евангелския стих с (*онъ же рече*), но в ръкописа началото на реда е откъснато, а останалото не се чете. За *єн дци* няма съмнение, че се чете. Н. Б. Тихомиров (с. 164—165) единствен е забелязал, че след р. 19 е имало още

¹ Texty ke studiu jazyka a písemnictví staroslověnského. Vydal M. Weingart. Druhé, revidované vydání nově upravil Jozef Kurz. V Praze, 1949, с. 98, заб. 1.

един писан ред (допълнителен, тъй като няма разлиновка за него). Началото е откъснато, но се вижда ъ и главата на буква ρ пред него. Той предполага, че текстът е гласял (ндн въ мн)ρъ, както в Асеманиевото евангелие.

II. ХИЛЕНДАРСКИ ЛИСТОВЕ

АРХЕОГРАФСКИ И БИБЛИОГРАФСКИ СВЕДЕНИЯ ЗА РЪКОПИСА

Откъс от Поучения на Кирил Йерусалимски (315—386 г.). 4°, 2 листа на пергамент. Първата половина на XI в. Съдържа края на § 10, § 11, 12 и 13 на поучението *Κατήχησις Γ' φωτιζομένων, ἐν Ἱεροσολύμοις σχεδιασθεῖσα, περὶ βλπτίσματος* и *Κατήχησις δ' φωτιζομένων ἐν Ἱεροσολύμοις σχεδιασθεῖσα, περὶ τῶν δέκα δογμάτων* (началото): J.-P. Migne. *Patrologiae cursus completus; series graeca*, XXXIII, 1859, с. 440, 454.

Същият превод в руски препис от края на XII или началото на XIII в. се намира в рък. № 114 според описа на: А. Горский и К. Невоструев. Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки. Отдел второй. Писания святых отцев. 2. Писания догматические и духовно-нравственные. М., 1859, с. 44—62. От този ръкопис И. И. Срезневски и С. М. Кулбакин допълват липсващите думи в текста на ХЛ (заградени тук в скоби).

Хилендарските листове се пазят в Одеската държавна библиотека „Максим Горки“ (ОГНБ, Р 1 /533): М. М. Копыленко и М. В. Рапорт. Славянские рукописи Одесской научной библиотеки им. А. М. Горького. — Труды отдела древнерусской литературы, т. XVI, М.—Л., 1960, с. 544; Е. Г. Королькова и Ж. Н. Кравченко. Славянские рукописи нерусского происхождения Одесской государственной научной библиотеки им. А. М. Горького. — Известия на Народната библиотека и библиотеката на Софийския държавен университет, т. III (IX). С., 1963, с. 30. В „Предварительный список славяно-русских рукописей XI—XIV вв., хранящихся в СССР“ Хилендарските листове са включени под № 12, рък. от XII в. — под. № 34.

Издания: В. И. Григорович. О древнейших памятниках церковно-славянских. — ИОРЯС, т. I, 1852, с. 86—103; същото е препечатано и в кн. на В. И. Григорович. Статьи, касающиеся древнего славянского языка. Казань, 1852, с. 76—94 (под